

Skupnostno upravljanje življenjskih virov

Abstract

Community-Based Management of Life Resources

The article is focused on the concept of the community-based management of life resources, which emphasizes horizontal relationships (participatory management), a sustainable paradigm of development and community interests. A description of both the concept and the most common areas targeted by community projects is followed by a presentation of the research framework, which is fully linked to the implementation of the project Enough for All (*Dovolj za vse*). The purpose of the research was to discover how to encourage and engage as many local communities as possible to actively approach the community management of local life resources. The results of the research thus include a presentation of the factors that are motivating individuals to participate in community projects, the perceived obstacles for community projects, the needs of the stakeholders of such projects, and key success factors. It can be concluded from the results of the research that there is a considerable tendency of individuals in Slovenia to contribute to their own communities. The expansion of community practices is, however, limited by a lack of knowledge and experience with community projects and a lack of funds for their implementation. Competence and activity levels are identified as key factors for the success of community projects.

Keywords: community, welfare, life resources, co-management, sustainability

Renata Karba has a PhD in electrical engineering and works in the fields of sustainable development and environmental protection at the non-governmental organization Umanotera, The Slovenian Foundation for Sustainable Development. (renata@umanotera.org)

Tomislav Tkalec holds a PhD in environment protection and works on energy and environment policies and projects at Focus, Association for Sustainable Development. (tomi@focus.si)

Povzetek

Članek se osredinja na koncept skupnostnega upravljanja življenjskih virov, ki na prvo mesto postavlja horizontalnost odnosov (participatorno upravljanje), vzdržno paradigmo razvoja ter interes skupnosti. Opisu koncepta in navedbi najpogostejših področij skupnostnih projektov sledi predstavitev raziskovalnega okvira, ki je v celoti vezan na izvedbo projekta Dovolj za vse. Raziskava je bila namenjena iskanju odgovorov na vprašanja, kako spodbuditi in aktivirati čim več lokalnih skupnosti, da aktivno pristopijo k skupnostnemu upravljanju z lokalnimi življenjskimi viri. Izsledki raziskave tako vključujejo predstavitev dejavnikov motivacije posameznikov za sodelovanje pri skupnostnih projektih, zaznane ovire za skupnostne projekte, potrebe izvajalcev takšnih projektov ter ključne dejavnike uspeha. Iz rezultatov raziskave je mogoče sklepati, da v Sloveniji obstaja precejšnja težnja posameznikov po lastnem prispevku k skupnosti, vendar pa za zdaj obstaja premalo znanja in izkušenj s skupnostnimi projekti ter premalo sredstev za njihovo izvedbo, kar je oboje osrednja ovira za širjenje skupnostnih praks. Kot ključni dejavnik uspeha skupnostnih projektov je treba omeniti usposobljenost in aktivnost članov skupnosti.

Ključne besede: skupnost, blaginja, življenjski viri, soupravljanje, vzdržnost

Renata Karba je doktorica elektrotehniških znanosti in deluje na področjih trajnostnega razvoja in varstva okolja v Umanoteri, Slovenski fundaciji za trajnostni razvoj. (renata@umanotera.org)

Tomislav Tkalec je doktor varstva okolja ter deluje na področju energetskih in okoljskih politik in projektov v Focusu, društvu za sonaraven razvoj. (tomi@focus.si)

Uvod

Skupnostno upravljanje življenjskih virov, kot so rodovitna tla, voda, biotska raznovrstnost, energetski viri in za življenje primerno podnebje, je obetaven družbeni model, ki v luči nujnega hitrega zmanjšanja vpliva človekovih aktivnosti na podnebje, porabo naravnih virov in kakovost okolja po desetletjih priseganja na globalne gospodarske integracije znova pridobiva na pomenu. Članek odpiramo s poglavjem o življenjskih virih, skupnostih in planetarnih omejitvah, čemur sledi predstavitev koncepta skupnostnega upravljanja življenjskih virov, kjer so opisane tudi značilnosti skupnostnih praks, njihove okoljske in družbene koristi ter najpogostejša področja skupnostnih projektov: urejanje prostora, samooskrba s hrano, lokalno krožno gospodarstvo in trajnostna poraba ter projekti obnovljivih virov energije in energetske učinkovitosti. Za skupnostne projekte je značilno skupno ali skupinsko upravljanje, pobuda zanje pa najpogosteje prihaja »od spodaj«. Ključno vlogo imajo prebivalci posameznih območij, predstavniki lokalnega gospodarstva in oblasti ter nevladne organizacije.

V osrednjem delu članka predstavimo rezultate raziskave, ki je bila izvedena v sklopu projekta Dovolj za vse. Izvajala ga je skupina slovenskih nevladnih organizacij, ki delujejo na področjih trajnostnega razvoja in varstva okolja, njegov namen pa je bil opolnomočenje lokalnih skupnosti za vključujoče upravljanje življenjskih virov v njihovih okoljih in s tem prispevanje k prehodu Slovenije v nizkoogljično, snovno učinkovito, trajnostno družbo. Predstavljeni so dejavniki motivacije posameznikov za sodelovanje pri skupnostnih projektih, zaznane ovire za skupnostne projekte, potrebe izvajalcev takšnih projektov ter ključni dejavniki uspeha.

Življenjski viri, skupnosti in planetarne omejitve

Obstoječi gospodarski model proizvodnje in porabe, ki temelji na nenehni rasti porabe rud, mineralov, biomase, fosilnih goriv in sladke vode, je nevzdržen. Neskončna rast na omejenem planetu ni mogoča, zato obstoječi razvojni model ne bo mogel trajati, ne da bi ogrozil naravo in pridobitve dveh stoletij naraščajoče blaginje človeštva. Zadnja je mnogodimenzionalen pojem. V Sloveniji je statistična blaginja predstavljena s kazalniki materialne, družbene in okoljske blaginje (Urad RS za makroekonomske analize in razvoj, 2015), pri čemer pa je temelj blaginje vsake skupnosti razpoložljivost in kakovost življenjskih virov: vode, rodovitnih tal, čistega zraka, energije, biotske raznovrstnosti in njenih za človeka nepogrešljivih ekosistemskih storitev, pa tudi za življenje ugodno podnebje. Ti ne omogočajo samo preživetja, temveč ključno vplivajo tudi na materialno (npr. koristi od okoljskih storitev) in družbeno blaginjo (npr. zdravje, varnost pred naravnimi nesrečami).

Življenjski viri, kot osnova za blaginjo, so ne glede na velikost skupnosti – od lokalne do globalne – omejeni in ranljivi. Prav omejenost naravnih virov ter naraš-

čajoča zaskrbljenost zaradi podnebnih sprememb in drugih okoljskih problemov je bila v poznih osemdesetih letih prejšnjega stoletja osnovni povod za sprejetje koncepta trajnostnega razvoja, ki naj bi bil oblika razvoja brez rasti prek okoljskih omejitev (Združeni narodi, 1987).

Tri desetletja pozneje so okoljske omejitve, ki opredeljujejo biofizikalne pogoje za človeški razvoj in meje rasti gospodarstva, natančneje opredeljene. Mednarodna skupina znanstvenikov na področju zemeljskih sistemov je opredelila koncept planetarnih biofizikalnih mej (Stockholm Resilience Centre, 2015), v katerih se lahko človeštvo razvija in uspeva, ne da bi ogrozilo preživetje prihajajočih generacij. Gre za interakcije med kopnim, oceani, atmosfero in življenjem, ki skupaj ustvarjajo razmere, od katerih je odvisna ohranitev zemeljskega sistema v stanju holocena – geološke dobe, v kateri je stabilno podnebje v zadnjih 10.000 letih omogočilo nastanek, razvoj in uspevanje človeške civilizacije (Rockström in dr., 2009). Z industrijsko revolucijo se je začela nova doba, v kateri so človeške aktivnosti postale glavni razlog globalnih okoljskih sprememb in je zato dobila ime antropocen (Crutzen in Stoermer, 2000). Hansen in sodelavci pa zaradi hitrega pospeška človekovih vplivov na planet obdobje od sredine 20. stoletja naprej poimenujejo hiperantropocen (Hansen in dr., 2015). Novejši izračuni kažejo, da so zaradi človeških aktivnosti, predvsem eksplozivne rasti porabe fosilnih goriv in industrializiranih oblik kmetijstva, že presežene štiri planetarne meje (Steffen in dr., 2015), od katerih dve – podnebne spremembe in integriteta biosfere – veljata za meji, katerih prekoračitev povečuje tveganje, da bi človekove aktivnosti nepovratno pognale zemeljski sistem v veliko manj gostoljubno stanje, škodovale naporom za zmanjšanje revščine in povzročile zmanjšanje človeške blaginje v številnih delih sveta, vključno z bogatimi državami. Človeštvo je pred velikim izzivom zagotavljanja hitrih sprememb v upravljanju planetarnih življenjskih virov. Potreba po skupnostnem upravljanju – vključujočem, usklajevalnem (brez prevlade interesov drugega nad drugim), transparentnem in medgeneracijsko ter medvrstno odgovornem – je velika in pereča.

Vzpostavljanje mehanizmov za skupnostno delovanje v globalnem merilu poteka počasi. Vendarle pa je na mednarodnem političnem parketu v zadnjem času prišlo do premikov, katerih cilj je, da kot civilizacija ne odžagamo veje, na kateri sedimo. Prvi tak premik je bil sprejetje Pariškega podnebnega sporazuma – globalnega dogovora za zaustavitev nevarnega segrevanja ozračja (Pariški sporazum, 2015). Razvoj v planetarnih mejah in varstvo okolja za sedanje in bodoče generacije sta poleg odprave revščine, zmanjšanja neenakosti in zagotovitve napredka vgrajena tudi v Cilje trajnostnega razvoja OZN do leta 2030 (Združeni narodi, 2015).

Časa za ukrepanje pa ni veliko. Ciljev trajnostnega razvoja ne bo mogoče pravočasno doseči brez aktivnega delovanja lokalnih skupnosti. Šele v lokalnih skupnostih nastane stik med politikami in realnim življenjem. Lokalna politika je tudi prožnejša, predvsem pa je bolj povezana z življenjskimi interesi ljudi. Pri uvažanju trajnostnih praks in reševanju eksistencialnih groženj je na stotine lokalnih

skupnosti po vsej Evropi veliko bolj naprednih, kot so nacionalne vlade. Njihovi dobri primeri kažejo na velik potencial lokalnih skupnosti za spopadanje s sodobnimi izzivi. Tako npr. že od leta 2006 raste mednarodno gibanje lokalnih skupnosti Transition Network (Transition Network, 2017), ki združuje in daje podporo lokalnim pobudam. Te nastajajo z namenom, da bi posamezniki (ponovno) začutili povezanost z ljudmi v svojem okolju ter z majhnimi projekti pripomogli k premagovanju globalnih problemov. Čeprav so prispevki posameznih lokalnih skupnosti majhni, pa so te drobne pobude zaradi svoje številnosti ključnega pomena.

Koncept skupnostnega upravljanja življenjskih virov

Lokalne skupnosti so življenjsko zainteresirane za trajnostno upravljanje virov v svojem okolju. Številne lokalne skupnosti različnih oblik in velikosti nočejo več čakati in nemo opazovati igre velikih naddržavnih političnih povezav in gospodarskih gigantov. Hočejo biti suvereni, aktivni in odgovorni soustvarjalci trajne blaginje. Skupaj razmišljajo o tem, kaj, zakaj in kako želijo proizvajati, katere vire imajo v lokalnem okolju in katere so najobetavnejše razvojne priložnosti, ki izhajajo iz njih (Karba in dr., 2016: 7).

Osnovni namen skupnostnega upravljanja življenjskih virov je transparenten in vključujoč način zagotavljanja trajne blaginje za vse. Njegova ključna elementa sta skupnost, ki jo definira skupna lokacija ali skupni interes (Martiskainen, 2017: 79), in njeni naravni viri ter dobrine, ki so nastale kot plod njene kulture.

Koncept skupnostnega upravljanja poudarja horizontalnost odnosov, vzdržno paradigmo razvoja ter interes skupnosti namesto individuuma in dobička. Povezan je s postmaterialistično vrednotno usmerjenostjo, po kateri ljudje nočejo več biti zgolj objekti potrošnje industrijske proizvodnje, ki zanemarja negativne družbene in okoljske posledice v nenehno rast usmerjenega modela razvoja. Je odziv na čedalje bolj prepoznano problematičnost komodifikacije življenjskih virov, ki pogosto ogrozi njihovo trajnostno rabo, univerzalnost dostopa in kakovost storitev. Prekvalificiranje dobrin iz javnih v tržne je še zlasti sporno za dobrine, ki so rezultat naravnih procesov in jih ni ustvaril človek, obenem pa so za skupnosti preživetvenega pomena (npr. voda, tla in genski material). Z večanjem prepoznavnosti teh dobrin kot ključnih vzvodov blaginje, katerih količina je omejena, se povečuje tudi pritisk najbogatejših, da si jih čim več prilastijo (Karba in dr., 2016: 13). Kot trdi Kotsila (2016), so v številnih primerih ravno družbene in okoljske nepravilnosti spodbudile ljudi in skupnosti, da so se organizirali v gibanja za večjo samostojnost in nadzor nad pogoji razvoja in upravljanja na lokalni ravni.

Za skupnostne projekte sta ključna dva kriterija: pobuda zanje prihaja »od spodaj« (*bottom-up*), pogosto od neformalno povezanih posameznikov, upravljanje projektnih rezultatov pa je skupno ali skupinsko. Pri tovrstnih projektih imajo

navadno ključno vlogo prebivalci posameznih območij, predstavniki lokalnega gospodarstva in oblasti ter nevladne organizacije, ki vsak svojimi kompetencami in povezavami s člani skupnosti pripomorejo k skupnim prizadevanjem (Karba in dr., 2016: 48). Seyfang in Smith (v Martiskainen, 2017: 78) primere, ki tako generirajo nove trajnostne rešitve, ki se odzivajo na lokalne razmere ter interese in vrednote vključene skupnosti, označita za civilnodružbene inovacije. Te se razlikujejo od tehnoloških in tržnih inovacij, saj je njihova pglavitna motivacija ustvarjanje družbene koristi in ne denarnega dobička.

Skupnostno upravljanje življenjskih virov zajema številne vidike izboljšanja kakovosti življenja za lokalne prebivalce: lokalna delovna mesta, zmanjšanje stroškov oskrbe z vitalnimi dobrinami (hrano, vodo in energijo) in kakovost teh dobrin, skladno urejen življenjski prostor ipd. Tem se pridružujejo še nematerialne koristi, kot so »vključenost in povezanost, solidarnost med generacijami in z ranljivimi skupinami, strpnost, kreativnost in skupinska modrost, medčloveške vezi in veselje« (Karba in dr., 2016: 4). Z rabo lokalnih virov in lokalnim krožnim gospodarstvom se sredstva vračajo v skupnost, od česar lahko imajo koristi vsi prebivalci (Wieg in dr., 2012: 4). Aktiviranje in vključevanje javnosti v skupnostno upravljanje pripomore k hitrejšemu prehodu v trajnostno družbo, saj odpira pot za spreminjanje navad in praks, ki gredo prek zgolj tehničnih ukrepov (Chilvers in dr., 2017: 1). García López (2016: 175) pa dodaja, da vključenost prebivalcev in njihove izkušnje v lokalnem okolju pripomorejo k širšemu razumevanju okoljskih problemov, ki presegajo lokalno raven.

Najpogostejše vsebine skupnostnih projektov so hkrati značilna področja, ki jih ni mogoče učinkovito urejati na ravni posameznika ali posamezne organizacije: urejanje prostora, lokalna samooskrba s hrano, vzpostavljanje lokalnega krožnega gospodarstva in skupnostna energetika.

Trajnostno urejanje prostora

Urejanje prostora je neločljivo povezano z varovanjem okolja in preudarno rabo naravnih virov (zemljišč, energije, vode). Posledice odločitev pri urejanju prostora se odražajo v fizičnem svetu in so zelo dolgoročne. Povezan in s prostorskimi omejitvami usklajen razvoj prometnega in poselitvenega omrežja ter gradnja infrastrukture določata kakovost bivanja v naseljih ter vitalnost in privlačnost podeželja. V procesih urejanja prostora se srečujejo zelo različni in nasprotujoči si interesi. Zato je za družbo kot celoto pomembno, da so neodvisni akterji na področju urejanja prostora – nevladne organizacije, lokalne pobude in različne skupnostne prakse sposobni odigrati vlogo zagovornika javnega interesa (Karba in dr., 2016: 18).

Mreža za prostor, ki v Sloveniji povezuje strokovne nevladne organizacije na področju urejanja prostora in lokalne pobude, ki si prizadevajo za višjo kakovost

Skupnostna prenova ljubljanske soseske Ruski car. Foto: PARKigram.

svojega bivalnega okolja, spodbuja in na spletni strani Prostorisodelovanja.si predstavlja sodobne skupnostne prakse v urejanju – predvsem urbanega – prostora. Pod tem pojmom razumejo samoorganizirane pobude, ki imajo pomembne posledice za produkcijo prostora. Med njihovimi pozitivnimi vidiki poudarjajo »možnost doseganja razmeroma hitrih pozitivnih sprememb na boljše z majhnimi koraki, ki so praviloma tudi znatno cenejši kot uveljavljeni načini urejanja prostora« (Peterlin, 2014: 1). Primeri skupnostnih prenov urbanih sosesk, začasne rabe prostora, urbanega vrtičkarstva, somobilnosti ter zametki stanovanjskih skupnosti so v zadnjih letih vzniknili v večjih slovenskih mestih (Ljubljana, Maribor, Trbovlje, Velenje, Novo mesto), največji razmah pa s podporo občin in razvojnih agencij po vsej Sloveniji doživlja odpiranje prostorov za sodelo (*coworking*).¹

Lokalna samooskrba s hrano

Kolektivno upravljanje skupnih naravnih virov za oskrbo s hrano ima v Sloveniji korenine v času, ko je bila večina pašnikov, gozdov, vodnih virov, pridelovalnih

¹ Kot primere lahko med drugimi navedemo: prostor za sodelo Punkt v Zagorju ob Savi; sodelovalni prostor Tkalka, projekt Živa dvorišča, živo mesto ter Skupnostni urbani ekovrt v Mariboru; Skupnostne urbane vrtičke v Slovenj Gradcu; revitalizacijo četrti Tabor v Ljubljani in pobudo Skupaj na ploščad, ki prebivalce soseske Ruski car spodbuja k razmisleku o potencialih odprtih površin med bloki ter k vključevanju v proces njihove prenove; Zavod Zora iz Novega mesta; ter revitalizacijo vasi Šmarje na Primorskem (Dovolj za vse, 2016a).

površin ipd. v rokah vaških skupnosti, ki so dobrine uporabljale skupno. Ker so bile skupnosti od omejenih virov zelo odvisne, so večinoma pazile, da pri uporabi niso prekoračile njihove regeneracijske sposobnosti in so se bile pripravljene med seboj usklajevati. Tovrstna oblika skupnega upravljanja naravnih virov v skupni lasti se je v Sloveniji v omejenem obsegu ohranila do danes, za njeno poimenovanje pa se je še najbolj uveljavil izraz agrarna skupnost (Bogataj, 2012). Agrarne skupnosti so, kot ugotavlja njihova raziskovalka Nevenka Bogataj, »eden najstarejših modelov sožitja in sodelovanja v slovenskem prostoru, institucija na najnižji organizacijski ravni, ki kaže na sposobnost samoorganizacije in samoregulacije« (Bogataj, 2012: 24). V sodobnem času jih je treba proučevati predvsem zaradi z njimi povezane nesnovne dediščine: avtohtonega neformalnega modela kolektivnega trajnostnega upravljanja življenjskih virov, temelječega na dinamičnem ravnovesju medsebojno uravnanih pravic in obveznosti članov skupnosti.

Hrana je osnovna življenjska dobrina in njena pridelava ima med sodobnimi potrošniki, ki jim je mar za zdravje in naravo, veliko povezovalno moč. Predvsem v urbanih okoljih vrtnarjenje na skupnem zemljišču, ki je lahko, ne pa nujno, ločeno na posamezne vrtove, ljudem pomeni veliko več kot pridelovanje zdrave hrane za lastne potrebe. Je priložnost za »umik v naravo in za druženje, za bivanje in delo na prostem, za samorealizacijo in sodelovanje z drugimi« (Simoneti, 2015: 20).

V Sloveniji se v zadnjih letih pojavlja nova generacija zadrug, katerih namen ni maksimiranje dobička, temveč razvijanje pravičnih odnosov v prehranski oskrbni

Urbano vrtičkarstvo v Slovenj Gradcu. Foto: Maja Simoneti.

verigi, povezovanje med podeželjem in mestom ter visoka kakovost izdelkov.² Posebej pomembne so skupnostne prakse z ekološkim predznakom ter alternativni oskrbni modeli, kot so partnersko kmetijstvo, prakse skupinskega naročanja pridelkov ter brezdenarne izmenjave kmetijskih pridelkov.³

Lokalno krožno gospodarstvo in trajnostna poraba

V lokalnem krožnem gospodarstvu se proizvodni in storitveni cikli odvijajo v omejenem okolju, pri čemer se z lokalnim zapiranjem snovnih in energetskih tokov zmanjšujejo negativni vplivi na okolje. Temelji na vzdržni uporabi lokalnih obnovljivih surovin in energentov ter izogibanju uporabi in proizvodnji nevarnih kemikalij (Karba in dr., 2016: 36). Ob tem je cilj preprečiti odtekanje sredstev iz skupnosti in ustvarjanje čim več koristi za lokalno prebivalstvo. Danes lokalne skupnosti niso

Tekstilnica – izmenjava rabljenih oblačil. Foto: Almedina Meštrovac.

več odvisne od lokalnih virov za preživetje. K njim se čedalje pogosteje znova obračajo, ker prepoznajo njihov trajnostni razvojni potencial, npr. v obliki zelenega turizma (Karba, 2016: 16).

Svoj polni potencial lokalno krožno gospodarstvo doseže v kombinaciji s trajnostno porabo – življenjskim slogom, nakupovalnimi navadami ter načinom uporabe in odlaganja izdelkov, ki je družbeno odgovoren in okolju najmanj

škodljiv (Karba in dr., 2016: 40). V zadnjem času je tako opaziti trend rasti skupnostnih produkcijskih, upravljalnih in ekonomskih modelov, ki temeljijo na izposoji, izmenjavi, souporabi, solastništvu in nadomeščanju lastništva z uporabo storitev.⁴

² Takšni sta zadrugi Ajdna in Dobrina, ki povezujeta male, večinoma ekološke pridelovalce na območju Gorenjske in Slovenskih goric (Karba, 2015).

³ Npr. Zadruga ekoloških pridelovalcev Istre, partnersko kmetijstvo na ekološki kmetiji Romane Rejc in kmetiji Porta, pobuda za skupinsko naročanje pridelkov Zeleni krog in vseslovensko gibanje Zelemenjava (Dovolj za vse, 2016a).

⁴ Skupnostni primeri vzpostavljanja lokalnega krožnega gospodarstva so npr. predelava rabljenega tekstila (Zadruga Dobrote), razvoj trajnostnega turizma in gostinstva (Kooperativa Dame), združna pridelava in predelava konoplje (zadruga Konopko) in vzpostavitev lokalne menjalne valute v Zasavju (Menjalni krog). Primeri alternativnih, bolj trajnostnih načinov oskrbe in porabe pa so ponovna uporaba stvari (socialno podjetje Smetka), zadrugi kolesarski servis (Zadruga BikeLab v Mariboru) in izposoja predmetov (Knjižnica Reč v Ljubljani) (Dovolj za vse, 2016a).

Gre za vključujoče modele, ki temeljijo na soupravljanju ter krepijo solidarnost in družbeno povezanost prebivalstva (Umanotera, 2015: 7–12).

Skupnostni projekti obnovljivih virov energije in energetske učinkovitosti

Skupnostni energetske projekti (*Community Power* ali *Community Energy*) predvidevajo, da so skupnosti in državljani lastniki ali pa participirajo pri projektih zmanjševanja in učinkovite rabe energije, proizvodnje iz razpršenih obnovljivih virov energije, skupnostne nabave energije ter upravljanja elektroenergetskega omrežja (Karba in dr., 2016; Martiskainen, 2017; Ruggiero in dr., 2018; Tavernier, 2014; Walker in Devine-Wright, 2008). Takšne prakse omogočajo izkoriščanje lokalnih energetske virov za graditev socialnega kapitala in energetske neodvisnosti ter ustvarjanje prihrankov. Pripomorejo k zmanjšanju negativnega vpliva oskrbe z energijo na okolje in zdravje ljudi ter k razvoju kakovostnih lokalnih delovnih mest (Karba in dr., 2016; Roberts in dr., 2014).

Skupnostna sončna elektrarna na strehi šole Ostrog v hrvaškem Kaštel Lukšiču. Foto: Davor Škrlec.

Sodelovanje skupnosti pri upravljanju energetske virov, ki so na voljo v lokalnem okolju, pomaga ustvariti javno podporo in sprejemljivost ter zmanjšati lokalno nasprotovanje nizkoogljičnim projektom, kot so npr. vetrne elektrarne (Tavernier, 2014: 5; Wolsink, 2017: 12). Obenem se lahko z mobilizacijo posameznikov in njihovih naložb v takšne projekte zagotovijo naložbena sredstva. Koristi projektov in dobički ostajajo v skupnosti ali pa se vlagajo nazaj v njo (Karba in dr., 2016: 31).

Skupnostni energetske projekti so del trajnostnega in pravičnega energetskega prehoda, ki predvideva strukturne spremembe v sektorju energetike (Berlo in dr., 2017; Kooij in dr., 2018; Roberts in dr., 2014). Te se navezujejo predvsem na prehod od rabe fosilnih virov in jedrske energije ter centralizirane proizvodnje energije k zmanjševanju rabe energije, energetske učinkovitosti in razpršeni proizvodnji energije iz lokalnih, čistih obnovljivih virov. V Sloveniji je skupnostna energetika še v povojih, lahko pa posebej omenimo združeno malo hidroelektrarno Krajcarca na Gorenjskem in nekaj primerov daljinskega ogrevanja na biomaso v manjših naseljih, ki sicer nimajo združne strukture, je pa bilo pri vzpostavitvi projekta potrebno angažiranje celotne lokalne skupnosti.⁵

Vključujoče upravljanje življenjskih virov: projekt Dovolj za vse

Sodobnih skupnostnih praks upravljanja življenjskih virov v Sloveniji ni veliko glede na potenciale, potrebe in primerjavo z drugimi državami. Ob prepoznavanju koristi obstoječih praks doma in v tujini, predvsem za trajnostni razvoj, so nevladne organizacije Umanotera, Focus, IPoP – Inštitut za politike prostora in Pravno-informacijski center nevladnih organizacij – PIC v letih 2016 in 2017 izvajale projekt Dovolj za vse – skupnostno upravljanje življenjskih virov (SUŽV),⁶ katerega namen je bil opolnomočiti lokalne skupnosti za vključujoče upravljanje življenjskih virov v njihovih okoljih in s tem podpreti oz. pospešiti prehod v nizkoogljično, snovno učinkovito in trajnostno družbo (Dovolj za vse, 2016b). Naslov projekta implicira obilje življenjskih virov v Sloveniji, ki jih je dovolj za blaginjo vseh njenih prebivalcev, po drugi strani pa kliče k zaustavitvi trendov njihove netrajnostne rabe in nekritične komodifikacije.

Aktivnosti projekta so bile namenjene predvsem potencialnim nosilcem in soustvarjalcem projektov SUŽV in tistim, ki lahko skupnostne projekte podprejo.⁷

⁵ Veliko več skupnostnih energetskih primerov je mogoče najti v tujini: npr. združna vetrna elektrarna Dingwall na Škotskem, kjer jim je zaradi skupnostnega načina upravljanja uspelo vetrnice nekonfliktno umestiti v prostor, obenem ima koristi od elektrarne celotna skupnost; solarni skupnostni projekt Recklinghausen, ki je odličen primer sodelovanja lokalne oblasti z občani, saj je občina imela v lasti primerne strehe, prebivalci pa sredstva za postavitev sončne elektrarne; ter energetske samozadostne osnovne šole Ostrog na Hrvaškem, kjer jim je s pomočjo množičnega financiranja uspelo zbrati sredstva za postavitev sončne elektrarne in sanacijo sistema razsvetljave (Karba, 2016).

⁶ Projekt sta sofinancirala Ministrstvo za okolje in prostor in Eko sklad, Slovenski okoljski javni sklad.

⁷ Ciljne skupine projekta Dovolj za vse so bile: 1. potencialni nosilci in soustvarjalci projektov SUŽV (občine, razvojne agencije, civilnodružbene organizacije, civilne iniciative in lokalne pobude, zadruge, podjetja, kmetije in zainteresirani posamezniki), 2. organizacije in posamezniki, ki lahko skupnostne projekte podprejo (npr. pripravljavci predpisov na lokalni in državni ravni) ter 3. mediji,

Informiranje in ozaveščanje sta se v veliki meri osredinjala na seznanjanje zainteresiranih in širše javnosti s konceptom skupnostnega upravljanja in njegovimi koristmi za lokalne skupnosti in širšo družbo ter na predstavljanje domačih in tujih dobrih primerov različnih modelov SUŽV na različnih področjih. Partnerji so si prizadevali povečati prepoznavnost razvojnih potencialov življenjskih virov v lokalnih okoljih ter usposobiti (predvsem) slovenske občine in druge akterje za pripravo in izvedbo konkretnih skupnostnih projektov, poleg tega pa vzajemno povezati deležnike SUŽV, ki delujejo v lokalnih okoljih. Organizacije, ki so izvajale projekt, so torej imele tri primarne naloge, kot jih opredeljujeta tudi Hasanov in Zidema (2018): 1. zagotavljanje strokovnega znanja o konceptu in podrobnostih vzpostavljanja skupnostnih projektov; 2. pomoč in svetovanje pri komunikacijskih aktivnostih, povezanih z ozaveščanjem, informiranjem in predvsem spodbujanjem aktivne participacije in sodelovanja med različnimi deležniki SUŽV; ter 3. prenos znanja in izkušenj že obstoječih dobrih praks, kar lahko pospeši vzpostavitev novih skupnostnih projektov.⁸

V okviru projekta je bila izvedena raziskava, v sklopu katere smo iskali odgovore, ki so se zdeli bistveni pri snovanju aktivnosti v prihodnje: predvsem kako spodbuditi in aktivirati čim več lokalnih skupnosti, da se aktivno lotijo skupnostnega upravljanja lokalnih življenjskih virov. Odgovore na vprašanja (kaj motivira posameznike za sodelovanje pri skupnostnih projektih; katere so ključne zaznane ovire za skupnostne projekte; kakšne so potrebe zainteresiranih, da bi se v večji meri odločali za skupnostne projekte; kateri so dejavniki uspeha pri izvajanju skupnostnih projektov) smo iskali med izvajanjem aktivnosti projekta SUŽV ter s pomočjo vključenih interesnih skupin. V sklopu delavnic in dveh konferenc smo pridobivali informacije od udeležencev na samih delavnicah, pri mentoriranju pa smo dobili informacije o dejanskih potrebah lokalnih akterjev. Na koncu vseh izvedenih dogodkov je potekala tudi evalvacija z anonimnimi vprašalniki za udeležence. Poleg tega sta bila izvedena še fokusna skupina in sklop intervjujev z mentoriranci.

ki so pomembni za informiranje širše javnosti.

⁸ Aktivnosti projekta so bile: priprava vodnika po SUŽV z utemeljitvijo koncepta (Karba in dr., 2016); priprava kataloga dobrih praks (Karba, 2016); izvedba regijskih delavnic in dveh nacionalnih konferenc; usposabljanje občin in drugih akterjev za SUŽV; priprava procesnega priročnika za izvajanje skupnostnih projektov (Karba in dr., 2017) ter priročnikov za izvedbo projektov na konkretnih področjih: ureditev skupnostnega prostora (Simoneti, 2017), izvedba skupnostne sončne elektrarne (Tkalec in Kvac, 2017), ureditev skupnostnega vrta (Šifkovič Vrbica in Simoneti, 2017), izvajanje spremljane poti v šolo (Očkerl in Šifkovič Vrbica, 2017) ter vzpostavitev združnega razpršnega hotela (Šifkovič Vrbica, 2017); priprava analize normativnega okvira za uvedbo skupnostnih projektov (Šifkovič Vrbica in dr., 2016) ter postavitev spletne strani z zemljevidom dobrih primerov SUŽV (Dovolj za vse, 2016a).

Motivacija za sodelovanje v skupnostnih projektih

Odgovore na vprašanje, kaj je glavna motivacija za sodelovanje pri skupnostnih pobudah in projektih, smo razdelili v pet kod, ki se nanašajo na različne želje in težnje posameznikov: od teženj po spoznavanju novega in lastne angažiranosti, sodelovanju in povezovanju v skupnost, do želje po izboljšanju skupnosti in zmanjševanja lastnega okoljskega odtisa oz. trajnostno naravnane bivanju.

Prvo kodo so sestavljali odgovori, ki se nanašajo na težnje in želje po spoznavanju novih stvari in zadev v bližnji okolici. Te težnje so povezane s posameznikom. Pri udeležencih se je kot ključni motivacijski dejavnik izkazalo zanimanje za urejanje prostora, zanimive teme, poglobitev znanja o določenih problematikah, spoznavanje novih predlogov in idej ipd.

Sodelovanje je bilo ključni dejavnik motivacije pri odgovorih, ki smo jih združili v drugo kodo. Še vedno gre za želje in težnje, ki so povezane s posameznikom, vendar so že izražene želje po aktivnosti, sodelovanju in prispevanju svojega deleža. Odgovori so se nanašali na: sooblikovanje prostora oz. kraja, aktivno sodelovanje pri oblikovanju predlogov in vzpostavljanju skupnostnih projektov, aktivno udeležbo in lastni prispevek, lastno aktivnost v domačem kraju, vključenost pri nečem novem, medgeneracijsko sodelovanje.

V tretjo kodo spadajo odgovori, ki so kot poglobitveni motivacijski dejavnik poudarjali željo po povezovanju v skupnost in niso bili več osredinjeni na posameznika: težnje in želje po povezovanju prebivalcev in bolj povezani skupnosti, potrebe, da bi se občani, nevladne organizacije in občinska uprava skupaj pogovarjali o rešitvah, zaupanje v nastajanje skupnosti ter želja po graditvi zaupanja med ljudmi, mreženju in zblizovanju ljudi.

Izboljšanje bivanja in območja bivanja oz. lokalnega območja je bil poglobitveni motivacijski dejavnik v četrti kodi. Razlika med tretjo in četrto kodo je v tem, da se v zadnji kaže tudi motiv za skupnostno delovanje, medtem ko je v tretji kodi ključna motivacija že sodelovanje samo. Odgovori o izboljšanju bivanja so se nanašali na: težnjo po izboljšanju kakovosti življenja za vse, skrb za okolico, željo po spremembah na boljše za celotno območje, potrebo po izboljšavah, možnost podajanja predlogov za izboljšave, željo po ustvarjanju dobrih primerov.

Peta koda pa prepoznava zavedanje onkraj lokalne skupnosti, saj je bil ključni motivacijski dejavnik izboljšanje okolja za širšo skupnost. Poudarjene so bile težnje po delovanju v smeri trajnostnega razvoja, soustvarjanju boljšega sveta, uresničevanju skupnih trajnostnih ciljev ter po prispevku »k našemu boljšemu jutri«.

Največ odgovorov je spadalo v drugo in tretjo kodo, kar kaže, da ključna motivacija sodelujočih v raziskavi ni toliko v realizaciji specifičnih projektov, ampak težnja po lastnem prispevku k skupnosti, predvsem pa sodelovanje in graditev

skupnosti.⁹ Ta skupnostni momentum je osrednji potencial za širjenje skupnostnih projektov v Sloveniji v prihodnje.

Ovire pri izvajanju skupnostnih projektov

Ključna ovira za skupnostno upravljanje življenjskih virov, ki ga navaja literatura, je nezmožnost trenutnega ekonomskega sistema, da bi v večji meri upošteval okoljske in družbene probleme. Ta ovira izhaja iz usmerjenosti v kratkoročne dobičke, pa tudi iz logike, da se vrednost oz. rezultati projektov razumejo zgolj v funkciji neposrednih deležnikov (investitorjev) in ne v funkciji širšega prostora in deležnikov (Tyl in Lizarralde, 2017: 199–200). Različni avtorji navajajo tudi druge ovire, kot so pomanjkanje institucionalnega prostora, zaradi česar so državljske pobude izpostavljene dominantnim odnosom moči (Kooij in dr., 2018: 52), pomanjkanje socialnih struktur okoli novih idej, zaradi česar jih ljudje ne sprejemajo (Vitková in dr., 2012: 22), ter obstoječi institucionalni, politični in tehnološki okviri, ki služijo interesom uveljavljenih institucij in organizacij (Wolsink, 2017: 8).

V raziskavi v okviru projekta SUŽV pa so udeleženci poudarjali predvsem pomanjkanje znanja in izkušenj s skupnostnimi projekti, pomanjkanje sredstev ter pomanjkanje zanimanja, želje, iniciative in akterjev, ki bi bili gonilna sila pobud. Kot ključne so bile prepoznane tudi administrativne, pravne in politične ovire (npr. zastarele strateške usmeritve države; omejitve pri ustanavljanju in vključevanju občin v zadruga; dolgotrajnost in kompleksnost postopkov pridobivanja dovoljenj za določene skupnostne projekte (predvsem na področju energetike); nasprotujoče si normativne ureditve; zakonodajne ovire, kot je primer pri stanovanjskih zadrugah in nekaterih skupnostnih energetskih projektih) ter pomanjkanje komunikacije in sodelovanja v interesnih skupinah (npr. pomanjkanje medsektorskega sodelovanja med odločevalci ter interdisciplinarnega pristopa pri premagovanju problemov; nevajenost prebivalstva na vključevanje in artikulacijo svojih potreb in želja). Izražene so bile tudi težave pri zagotavljanju trajnosti vzpostavljenih aktivnosti oz. skupnostnih praks, predvsem po zaključku projektnega financiranja.

⁹ Pri tem je treba poudariti omejitve analize: gre za zaznane motivacije udeležencev aktivnosti projekta SUŽV (delavnice, konference, mentoriranje), ki so s svojo udeležbo že pokazali, da jih skupnostno upravljanje zanima. Raziskavo bi bilo smiselno nadgraditi tako, da bi v analizo vključili vzroke za motivacijo pri širši javnosti.

Potrebe zainteresiranih za večjo aktivnost v skupnostnih projektih

V sklopu raziskave smo poskušali ugotoviti, kakšne so potrebe snovalcev, izvajalcev, vpletenih in podpornikov oz. kakšno pomoč bi potrebovali, da bi lažje izvedli skupnostne projekte ali se vključili vanje. Največkrat so bile omenjene potrebe po vsebini, kar kaže na to, da je v Sloveniji še vedno premalo znanja in izkušenj s skupnostnimi projekti. Lahko pa to interpretiramo tudi tako, da opozarjanje na pomanjkanje znanja o skupnostnih projektih kaže na to, da se v lokalnih skupnostih šele začenja razmišljati o skupnostnem upravljanju. Potrebe po vsebini so se nanašale na: spoznavanje in pridobivanje znanj, izkušenj, idej, predlogov; učenje iz dobrih primerov; potrebo po mentorski podpori glede vsebine; navodila o vodenju skupnostnih projektov; spoznavanje metod dela; seznanjanje različnih interesnih skupin s konceptom skupnostnega upravljanja.

Potrebam po vsebini po pogostnosti sledijo potrebe po komunikacijskem znanju in dejanski možnosti sodelovanja in vključevanja zainteresiranih: podpora pri komuniciranju z javnostmi; pomoč pri izvajanju delavnic; pridobivanje kontaktov; vzpostavljanje dialoga med civilno družbo, prebivalci in odločevalci; zagotavljanje vključujočega delovanja s strani odločevalcev; poznavanje načinov aktiviranja lokalnega prebivalstva in lokalnih oblasti za boljšo povezanost v skupnosti in večjo samoiniciativnost; poznavanje metod in orodij za graditev participativnih odnosov in procesov; skupne platforme za predstavitev praks, aktivnih ustvarjalcev, projektov in literature.

Potrebe z organizacijskega, administrativnega in pravnega področja so izražali predvsem udeleženci, ki so že imeli lastne ideje, so že začeli razvijati lastne ideje oz. so že začeli vpeljevati skupnostni način upravljanja ali razvijati skupnostne projekte v lastnih organizacijah in institucijah. Njihove potrebe so se nanašale na: pomoč pri prijavih na razpise oz. za pridobivanje sredstev; ustrezno poznavanje pravnih okvirov za različna področja; pripravo ustreznih pravnih podlag, ki bodo omogočale različne možnosti skupnostnih projektov; vpeljevanje lokalnih koordinatorjev, ki bi skrbeli za koordinacijo med interesnimi skupinami; zagotavljanje vključujočih postopkov in procesov ter skupnostnega načina upravljanja v občinskih upravah.

Potrebe po širšem trajnostnem delovanju so bile omenjene najredkeje, vendar jih vseeno ne moremo zanemariti, saj kažejo na širše zaznavanje problematike: vključevanje trajnostnega razvoja v vse delovne programe in projekte občin; spodbujanje dolgoročnega načrtovanja in premagovanje teženj po hitrih rezultatih; vzpostavitev skupnostnih praks kot sestavnih delov javnih politik; spodbujanje prebivalcev k trajnostnemu ravnanju z življenjskimi viri. Takšna hierarhija potreb kaže, da smo na splošno še vedno v fazi ustvarjanja znanja na področju skupnostnega upravljanja, čemur šele sledijo množičnejše aktiviranje ter procesne težave in potrebe, ki jih je treba zadovoljiti pozneje.

Sklep

Projektne izkušnje kažejo, da se v slovenskih lokalnih okoljih razpoložljivi življenjski viri pogosto obravnavajo kot samoumevni in je spregledana njihova velika vrednost, ki jo imajo v luči potrebnega prehoda v trajnostno družbo. Zato je za širjenje SUŽV v Sloveniji pomembno izboljšati razgledanost po tradicionalnih in sodobnih trajnostnih trendih (npr. s predstavljanjem dobrih primerov in njihovih celovitih koristi ter spodbujanjem njihovega prenosa). Za projekte SUŽV je pri tem pomembna ozaveščenost oziroma zmožnost članov skupnosti, da prepoznajo, kateri so življenjski viri v lokalnem okolju in kakšni so njihovi trajnostni razvojni potenciali.

Če naj skupnostno upravljanje življenjskih virov pokaže svoj polni potencial kot gibalno razvoja, se mora skupnost na vključujoč način dogovoriti, v katero smer in kako se želi razvijati. Pri vključujočem razvojnem načrtovanju skušamo s povezovanjem in vključevanjem članov skupnosti, ki lahko prispevajo svoje znanje in predloge, pa tudi skrb in pomisleke, preseči njihove parcialne cilje ter jih povezati v partnerski odnos. Vključujoče načrtovanje in odločanje prinese vedenje o potrebah in interesih skupnosti. S skupaj oblikovanimi odločitvami se člani skupnosti lažje poistovetijo, kar daje odločitvam večjo legitimnost, članom skupnosti pa večje opolnomočenje (Karba in dr., 2016: 49).

Ključni dejavnik uspeha projektov SUŽV sta usposobljenost in aktivnost članov skupnosti. Projektne izkušnje namreč prav tako kažejo, da se moramo po dobrih dveh desetletjih življenja v kapitalizmu oz. neoliberalizmu (znova) naučiti skupnostnega razmišljanja in delovanja ter v veliki meri tudi samoiniciativnosti in aktivnega sodelovanja pri oblikovanju lastne prihodnosti. Zato je dragocena vsaka priložnost, ko ljudje pridejo skupaj, se pogovarjajo, usklajujejo in skupaj kaj naredijo. Pri tem se krepi skupnostna zavest (pripadnost, povezanost, solidarnost) in avtonomnost razmišljanja ter spodbuja vseživljenjsko razvijanje različnih znanj in kompetenc, ki so potrebne za izvedbo projektov SUŽV: tehničnih, organizacijskih, finančnih, socialnih, računalniških, umetniških itd. ter nepogrešljivih kompetenc projektnega vodenja in vodenja vključujočih skupinskih procesov.

Ne nazadnje je uspeh tovrstnih projektov odvisen tudi od razpoložljivosti finančnih sredstev, s tem v zvezi pa poznavanja finančnih virov in modelov, ki so prilagojeni potrebam skupnostnih projektov, kot sta npr. zadružništvo in skupnostno financiranje (*crowdfunding*), za katerega je značilno sodelovanje velikega števila malih vlagateljev, kar povečuje verjetnost, da bodo sredstva porabljena v skupnem interesu. V čedalje več slovenskih občinah se tudi porajajo pobude za participatorni proračun oziroma razporejanje dela proračunskega denarja tako, da o njegovi porabi neposredno soodločajo občanke in občani. Tako se področje skupnostnega upravljanja prek razmeroma ozko profiliranih področij oz. virov, kot so prostor, energija in prehrana, širi tudi na samo upravljanje skupnosti, kjer pa se, med drugim, (so)odloča tudi o upravljanju prav teh virov.

Literatura

- BOGATAJ, NEVENKA (2012): Skupna lastnina in skupno upravljanje na slovenski strani meje. V *Soupravljanje naravnih virov: vaške skupnosti in sorodne oblike skupne lastnine in skupnega upravljanja*, R. Rodela (ur.), 23–37. Wageningen: Wageningen University and Research Centre.
- BERLO, KURT, OLIVER WAGNER IN MARISA HEENEN (2017): The Incumbents' Conservation Strategies in the German Energy Regime as an Impediment to Re-Municipalization – An Analysis Guided by the Multi-Level Perspective. *Sustainability* 9(53): 1–12.
- CHILVERS, JASON, HELEN PALLET IN TOM HAGREAVES (2017): *Public Engagement with Energy: Broadening Evidence, Policy and Practice*. London: UK Energy Research Centre.
- CRUTZEN, PAUL J. IN EUGENE F. STOERMER (2000): The "Anthropocene". *IGBP Newsletter* (41): 12–14.
- DOVOLJ ZA VSE (2016a): *Dobre prakse v Sloveniji*. Dostopno na: <http://dovoljzavse.si/> (18. januar 2017).
- DOVOLJ ZA VSE (2016b): *O projektu*. Dostopno na: <http://dovoljzavse.si/o-projektu/> (27. november 2017).
- GARCÍA LÓPEZ, GUSTAVO (2016): Struggles over Urban Greenspace in San Juan, Puerto Rico: Reconnecting Ecology and Democracy. V *Political Ecology for Civil Society*, M. J. Beltrán, P. Kotsila, G. García López, G. Velegakis in I. Velicu (ur.), 169–176. Barcelona in Rim: ICTA in CDCA. Dostopno na: <http://www.political ecology.eu/documents/events/94-entitle-manual-may-2016/file> (27. november 2017).
- HANSEN, JAMES IN DR. (2015): Ice Melt, Sea Level Rise and Superstorms: Evidence from Paleoclimate Data, Climate Modeling, and Modern Observations that 2 °C Global Warming is Highly Dangerous. *Atmospheric Chemistry and Physics Discussions* (15): 20059–20179.
- HASANOV, MUSTAFA IN CHRISTIAN ZUIDEMA (2018): The Transformative Power of Self-Organization: Towards a Conceptual Framework for Understanding Local Energy Initiatives in the Netherlands. *Energy Research & Social Science* 37: 85–93.
- KARBA, RENATA (UR.) (2015): *Slovenija znižuje CO₂: Dobre prakse. Katalog 2015*. Ljubljana: Umanotera, Slovenska fundacija za trajnostni razvoj. Dostopno na: http://www.slovenija-co2.si/upload/SLO-CO2_Katalog_dobrih_praks_2015.pdf (16. januar 2018).
- KARBA, RENATA (UR.) (2016): *Dovolj za vse: Skupnostno upravljanje z življenjskimi viri. Katalog dobrih praks 2016*. Ljubljana: Umanotera, Slovenska fundacija za trajnostni razvoj. Dostopno na: <http://www.umanotera.org/wp-content/uploads/2016/04/Katalog-dobrih-praks-2016.pdf> (16. januar 2018).
- KARBA, RENATA, GAJA BRECELJ IN SENKA ŠIFKOVIČ VRBICA (2017): *Priročnik za izvajanje skupnostnih projektov*. Ljubljana: Focus, društvo za sonaraven razvoj.
- KARBA, RENATA, TOMISLAV TKALEC, MARKO PETERLIN IN SENKA ŠIFKOVIČ VRBICA (2016): *Dovolj za vse: skupnostno upravljanje z življenjskimi viri*. Ljubljana: Umanotera, Slovenska fundacija za trajnostni razvoj. Dostopno na: <http://www.umanotera.si/>

- org/wp-content/uploads/2016/04/Vodnik-po-skupnostnem-upravljanju-z-%C5%BEivljenjskimi-viri.pdf (12. november 2017).
- KOOIJ, HENK-JAN, MARIEKE OTEMAN, SIETSKE VEENMAN, KARL SPERLING, DICK MAGNUSSON, JENNY PALM IN FREDE HVELPLUND (2018): Between Grassroots and Treetops: Community Power and Institutional Dependence in the Renewable Energy Sector in Denmark, Sweden and the Netherlands. *Energy Research & Social Science* 37: 52–64.
- KOTSILA, PANAGIOTA (2016): Movements in Motion. Sharing Experiences, Building Socio-Ecological Struggles: Introduction. V *Political Ecology for Civil Society*, M. J. Beltrán, P. Kotsila, G. García López, G. Velegakis in I. Velicu (ur.), 159–162. Barcelona in Rim: ICTA in CDCA. Dostopno na: <http://www.politicaecology.eu/documents/events/94-entitle-manual-may-2016/file> (27. november 2017).
- MARTISKAINEN, MARI (2017): The Role of Community Leadership in the Development of Grassroots Innovations. *Environmental Innovation and Societal Transitions* 22: 78–89.
- OČKERL, PETRA IN SENKA ŠIKOVIČ VRBICA (2017): *Priročnik za izvajanje spremljane poti v šolo / pešbus in bicivlak /*. Ljubljana: Focus, društvo za sonaraven razvoj.
- PARIŠKI SPORAZUM (2015). Dostopno na: http://unfccc.int/files/essential_background/convention/application/pdf/english_paris_agreement.pdf (17. januar 2018).
- PETERLIN, MARKO (UR.) (2014): *Prostori sodelovanja: Skupnostne prakse v urejanju prostora*. Ljubljana: IPoP – Inštitut za politike prostora.
- ROBERTS, JOSH, FRANCES BODMAN IN ROBERT RYBSKI (2014): *Community Power: Model Legal Frameworks for Citizen-Owned Renewable Energy*. London: ClientEarth.
- ROCKSTRÖM, JOHAN IN DR. (2009): A Safe Operating Space for Humanity. *Nature* 461: 472–475.
- RUGGIERO, SALVATORE, MARI MARTISKAINEN IN TIINA ONKILDA (2018): Understanding the Scaling-up of Community Energy Niches Thourgh Strategic Niche Management Theory: Insights from Finland. *Journal of Cleaner Production* 170: 581–590.
- SIMONETI, MAJA (2015): Urbano vrtnarjenje – vrtilčkarstvo. V *Prostori sodelovanja: Od skupnostnih praks k javnim politikam*, M. Peterlin (ur.), 20–23. Ljubljana: IPoP – Inštitut za politike prostora.
- SIMONETI, MAJA (2017): *Priročnik za ureditev skupnostnega prostora*. Ljubljana: Focus, društvo za sonaraven razvoj.
- STEFFEN, WILL IN DR. (2015): Planetary Boundaries: Guiding Human Development on a Changing Planet. *Science* (347): 736–745.
- STOCKHOLM RESILIENCE CENTRE (2015): *Planetary Boundaries Research*. Dostopno na: <http://stockholmresilience.org/research/planetary-boundaries.html> (12. november 2017).
- ŠIFKOVIČ VRBICA, SENKA IN MAJA SIMONETI (2017): *Priročnik za ureditev skupnostnega vrta*. Ljubljana: Pravno-informacijski center nevladnih organizacij – PIC.
- ŠIFKOVIČ VRBICA, SENKA (2017): *Priročnik za vzpostavitev združnega razpršenega hotela*. Ljubljana: Pravno-informacijski center nevladnih organizacij – PIC.

- ŠIFKOVIČ VRBICA, SENKA, SANJA JABLANOVIĆ, ANA LOZAR, INES LIPUŠ, ANJA OVNIK BRGLEZ, GAJA POTOČNIK, ŠPELA ŠUŠTARŠIČ IN TJAŠA OREŠEK (2016): *Analiza normativnega okvira za uvedbo skupnostnih projektov*. Ljubljana: Pravno-informacijski center nevladnih organizacij – PIC. Dostopno na: http://dovoljzavse.si/wp-content/uploads/2017/07/analiza-normativnega-okvira-za-vedbo-skupnostnih-projektov_pic_2016.pdf (27. november 2017).
- TAVERNIER, JEF (2014): *Community Power Financing: Mobilisation of Public-Private Financing for Community Based Sustainable Energy Projects in Central and Eastern Europe. Expert Report on Financing Mechanisms for Community Energy Projects*. Dostopno na: <http://www.communitypower.eu/images/Financing.pdf> (27. november 2017).
- TKALEC, TOMISLAV IN BARBARA KVAC (2017): *Priročnik za izvedbo skupnostne sončne elektrarne*. Ljubljana: Focus, društvo za sonaraven razvoj. Dostopno na: <http://dovoljzavse.si/wp-content/uploads/2017/06/prirocnik-za-izvedbo-skupnostne-soncne-elektarne.pdf> (17. januar 2018).
- TRANSITION NETWORK (2017). Dostopno na: <https://transitionnetwork.org/> (12. november 2017).
- TYL, BENJAMIN IN IBAN LIZARRALDE (2017): The Citizen Funding: An Alternative to Finance Renewable Energy Projects. *Procedia CIRP* 64: 199–204.
- UMANOTERA (2015): *Trajnostne skupnostne prakse – Katalog dobrih praks 2015*. Ljubljana: Umanotera, Slovenska fundacija za trajnostni razvoj. Dostopno na: <http://www.umanotera.org/wp-content/uploads/2015/07/Katalog-dobrih-praks-2015.pdf> (14. januar 2018).
- URAD RS ZA MAKROEKONOMSKE ANALIZE IN RAZVOJ (2015): *Kazalniki blaginje v Sloveniji*. Dostopno na: <http://www.kazalniki-blaginje.gov.si/> (12. november 2017).
- VITKOVÁ, EVA, EVA MALÍŘOVÁ IN INKA PÍBILOVÁ (UR.) (2012): *Toolkit for Engaging Local Society in Sustainable Development*. Praga: DEEEP in FoRS.
- WALKER, GORDON IN PATRICK DEVINE-WRIGHT (2008): Community Renewable Energy: What should it Mean? *Energy Policy* 36: 497–500.
- WIEG, ANDREAS, JULIA VESSHOFF, NILS BOENIGK, BENJAMIN DANNEMANN IN CAROLIN THIEM (2012): *Energy Cooperatives: Citizens, Communities and Local Economy in Good Company*. Berlin: DGRV.
- WOLSINK, MAARTEN (2017): Co-Production in Distributed Generation: Renewable Energy and Creating Space for Fitting Infrastructure within Landscapes. *Landscape Research*: 1–20. Dostopno na: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01426397.2017.1358360> (27. november 2017).
- ZDRUŽENI NARODI (1987): *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. Dostopno na: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (12. november 2017).
- ZDRUŽENI NARODI (2015): *Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1*. Dostopno na: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (12. november 2017).